

In the article the glorious spiritual figures of XX century: metropolitans Andrey Sheptitskiy and Ivan Ogienko (Ilarion), and also their contribution to development of Ukrainian Churches and building of the Ukrainian state are considered.

Key words: church, metropolitan, Andrey, Ilarion, Bible.

Отримано: 17.05.2005 р.
УДК 94+371](477)(092)

В.П.Ляхоцький

Київський національний медичний університет ім. О.Богомольця

З УКРАЇНОЮ В СЕРЦІ
(Симон Петлюра та Іван Огієнко — праведники нації,
подвижники духовного ренесансу, будівничі державності)

У статті йдеться про спільність світоглядних позицій двох видатних діячів української державності — Симона Петлюри та Івана Огієнка.

Ключові слова: відродження української державності, українська еліта, порівняльний метод, духовний світ, концепція державотворення, школа виховання.

*Народ-герой героїв появляє.
Шануючи, він їх вінцем вінчає.*
Борис Грінченко.

Справжніх подвижників національного духу і свободи в усі часи, яку б країну ми не розглянули, небагато виділяла з-поміж мільйонів героїчна доба. Та значною є, з огляду на весь життєвий доробок, їхня безмірна соціальна вага. Ці люди — “озоновий шар” суспільства, що гарантує йому не просто існування, а повноцінне, наповнене високою мораллю майбутнє. Що ж до України, то особливу роль в історії її суспільної думки на межі ХІХ — першої чверті ХХ століть відігравали такі постаті, як Іван Франко, Леся Українка, Борис Грінченко, Михайло Грушевський, Микола Лисенко, Сергій Єфремов, Софія Русова, Дмитро Донцов, Андрей Шептицький та ін. Вони визначали і визначають досі міру нашого розвитку, піднесення чи падіння, добра і зла, справедливості і краси, громадянської зрілості, мудрості, гідності, сумління, здатності кожного з нас до досягнення мети, виконання визначеної тому чи іншому поколінню, в тому числі і сучасних, історичної місії, введення України в лоно найрозвинутіших націй. Зрештою, спонукають поставити перед собою питання: будівничими чого ми є, якими засобами його творимо, яка кінцева мета? — і відповісти на них. Мужньо і чесно.

В умовах докорінної зміни системи цінностей і її ціннісних орієнтирів, усього ідеологічного і соціально-культурного контексту, різного його прочитання, різноманітних підходів до розуміння “національного” важливо об’єктивно реконструювати історичний розвій

України, розглянути, проникнути в глибинні пласти духовності феноменів минулого, чітко персоніфікувати їх, віддати належне кожному за аристократизм духу, подвиг життя, відданого в ім'я народу. Беззаперечний інтерес у цьому процесі для нас становлять дійові особи відродження української державності в роки Української революції 1917-1920 рр., зокрема такі, як Симон Петлюра та Іван Огієнко. Неординарні особистості, наділені дивовижною, незламною силою волі, полум'яною любов'ю до рідного краю, величезною ерудицією та рідкісною працездатністю, що вкладається в надзвичайно емку формулу, яка найбільш влучно характеризує зміст їхнього буття, — “більше працювали, ніж жили”.

Їхню роль і місце в розвії національно-визвольного руху України, величезний внесок у Визвольні змагання першої чверті ХХ ст. яскраво висвітлює історичний літопис нації, засвідчується їх сучасниками, наступними поколіннями, як співвітчизниками, так і ученими багатьох країн світу.

Символом національної революції, провідником, який краще за будь-кого іншого творив і зберіг вірність ідеї національної революції, назвав Симона Петлюру той, хто 1992 року в резиденції Президента України в Маріїнському палаці в особі першого народнообраного Президента нашої держави Леоніда Кравчука передав чинній владі символи й атрибути Української Народної Республіки, останній керманіч Державного Центру УНР в екзилі, Президент України в еміграції, почесний професор економіки Кам'янець-Подільського державного університету Микола Плав'юк.¹

Як одного з найвидатніших синів України, що поклав життя за її волю, світле майбуття свого народу, державників позначив велич Симона Васильовича доктор історичних наук, професор Володимир Сергійчук.² Головою держави, котрий дав своїм сучасникам і наступникам добрий приклад соборної боротьби, назвав С. Петлюру доктор історичних наук, професор Сергій Литвин.³ Молодий історик Ігор Срібняк порівнює масштаб політичного впливу Головного отамана на маси з харизмою вождя національно-визвольної війни українського народу середини ХVІІ ст. гетьмана Богдана Хмельницького, доводячи, що С.Петлюра був одним із тих, хто найвиразніше уособлював душу народу, його думки і почуття, ніж будь-хто у час Визвольних змагань 1917-1920 рр., хто відбив столітні, споконвічні прагнення нашого народу до самостійного життя, вільного існування у європейській сім'ї народів.⁴

Свідченням високого авторитету, шани, любові серед широких народних мас, пієтетного ставлення до безумовного лідера революції стали десятки пісень та віршів, складених про вождя. Вони віддзеркалюють глибину чутливого сприйняття патріотами свого провідника. Наведемо лише кілька з них:

*І в хаосі страшнім переполоху,
Неначе виточений з чавуна,
Спокійний, не схвильований ні трохи,*

*В квадратній рамі темного вікна,
До метуши байдужий і до грому,
Вдивляючись у той вогненний дощ,
Стояв, на лікоть спершиєсь нерухомо,
Свідомий сил і переваги — вождь.*

(Юрій Клен)⁵

* * *

*Симон Петлюра — сурма свободи,
Будеш ти вічно жити в народі,
В пам'яті, в душах, у наших серцях.
Воля нас кличе під Симона стяг.*

(Галина Маняко)⁶

Високо поцінують нащадки й політичний, державотворчий, науковий набуток Івана Огієнка. Один з найвидатніших вчених-істориків сучасності, енциклопедист, багатогранний дослідник минулщини України, академік Національної Академії Наук України, директор інституту українознавства імені І.Крип'якевича НАН України у м. Львові, доктор історичних наук, професор Ярослав Ісаєвич відзначає, що різнобічність талантів та спрямувань їх застосування наближують особистість Івана Огієнка до видатних учених — універсалів епохи відродження.⁷

Особистістю першої величини, яка увійшла в історію і *alma mater*, і нашої країни, яскравими спалахами істинної інтелігентності й порядності, сміливими демократичними й національно окресленими вчинками, перейнятими відчуттям причетності до долі свого народу, своєї Батьківщини, сприймає Огієнка, випускника історико-філологічного факультету в дореволюційну добу Імператорського університету св. Володимира, тепер Київського національного університету імені Тараса Шевченка, його ректор, академік НАН України, Герой України, професор Віктор Скопенко.⁸ Його думку продовжує провідний огієнкознавець, лауреат премії імені Івана Огієнка, доктор філологічних наук, завідувач кафедри видавничої справи Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, професор Микола Тимошук: *"...він чесно й сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого й важкого життя не полишав подвижницької діяльності на ниві відродження нації"*.⁹

Перелічуючи найбільш значущі напрями діяльності І.Огієнка, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Львівського Національного університету імені Івана Франка, лауреат премії імені Івана Огієнка Зиновій Тіменик вказує, що, зокрема, завдяки Огієнковій кирило-мефодіані український духовно-культурний, освітній і науковий світ став інтегральною частиною світу європейського. Оригінальним, наголошує він, є Огієнко і в лексикографії. Своєю "Наукою про рідномовні обов'язки..." він створив нову галузь мовознавства — на межі лінгвософії, психолінгвістики, соціософії, етики, естетики, духовної куль-

турології, політології. У державотворчій діяльності, акцентує огієнкознавець, був патріотом-соборником, прагнув до співпраці (також і в громадській сфері) з різними суспільно-політичними напрямками, течіями, партіями, рухами. Як церковний діяч (зокрема як каноніст-богослов), сприяв утвердженню автокефальних засад Української православної церкви, екуменічній співпраці з Українською греко-католицькою церквою та іншими релігійними об'єднаннями.¹⁰

Доктор історичних наук, професор кафедри історії України Національного університету харчових технологій Ірина Тюрменко впевнена, що творча спадщина Івана Огієнка ще тривалий час слугуватиме життєдайним джерелом на шляху духовного відродження українського народу, спонукаючи до роздумів, досліджень та натхнення.¹¹

Співставлення як метод аналізу загальних рис та їх відмінностей, витоків формування світогляду, життєвого кредо, мотивації поведінки, вчинків, вибору рішення у часі, участі у тому чи іншому соціальному, науковому, творчому процесах в цілому або ж окремих фрагментів *curriculum vitae* двох, а то і одночасно більшої кількості персон існує в різних галузях соціогуманітарних наук існує давно. Його результати допомагають знайти ключ до розуміння лабораторії формування духовних засад особистості, які в різних обставинах мають індивідуальне виявлення в обраній особою ніші діяльності. Яким чином дії тієї чи іншої постаті набувають пасіонарної сили, викликають у масах солідарність, стають їм близькими, призводять до піднесення їх на вершини, які отримують означення в суспільстві як вожді, в руках котрих — доля мільйонів, окремих держав, інколи — світу.

Подібний прийом є надзвичайно актуальним, адже покликаний сприяти встановленню витоків формування передумов виникнення багатьох наших вад і хвороб сьогодні, передбачити їх появу у наступний період суспільного буття, в якому роль особистості набере важливої значущості і дії її можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки всепланетарного масштабу.

У чому причина того, що народ, який має автентичність, багатовікову історію, традиції, інтелектуальну і духовну самодостатність шляхом величезних жертв домагається піку досягнення мети, втрачає пріоритет, ініціативу, дозволяє витіснити себе на друге, навіть третє, другорядне коло діючих осіб, полишає індивідуальність, енергію руху, перспективу розвитку. Причина того, що володіючи на всіх етапах історичного розвитку власним могутнім інтелектуальним потенціалом, створюючи в кожному поколінні елітний прошарок суспільства, здатний до генерації інноваційних ідей та технологій здійснення демократичних перетворень, щоразу наражаємося на невдачу, поразку, стимулюємо нове коло регресу суспільного поступу? Чому потужна енергетика харизми окремих особистостей не є достатньою для забезпечення послідовності дій, спрямованих на досягнення українським зага-

лом очікуваної мети? Причина непослідовності у підтримці попередньо проголошених гасел, наступних актів її носіїв, з одного боку, та традиційного уже виникнення й інтенсивного зрощування в окремих соціальних групах непереборної енергії протидії, з іншого. Ментальність? Що ж є збудником зрадливості? Об'єднані ідеєю, прагненням досягнення високої мети, виборовши ключовий момент, оволодівши ситуацією, втрачаємо головне, заради чого боролися, покладали надзвичайні людські жертви, матеріальні сили. Чи не є це національним феноменом, на жаль, з від'ємним знаком?

Що відбувається з українською елітою, чому нас ніяк не полишає застаріла хвороба: нездатність до копіткої, послідовної, наполегливої праці, страх перед реальними справами, лідерством іншого, успіхом колеги, однопартійця або ж гурту соратників, здатних взяти на себе відповідальність за формування політики й результати її реалізації? Звідки ж виникають такі потворні явища, як параліч волі, духу в мислячих людей, кращих представників спільноти, почуття однаковості, солідарності як людської, так і національної? Де витоки антагонізму, що зароджуються поміж однодумцями й призводять до загибелі загальнонародної справи?

У чому витоки наступної байдужості до стану загального, до досягнення загалом громадського прогресу? Чому виникнення розбіжності думок на перспективу розвитку наступних тактичних дій у окремих їх носіїв призводить до краху спільної соціальної діяльності? Національний ідеал поступається особистісному, дрібному, перетворюючи могутній народний потік творчої енергії у "мілководні", імпульсивні сплески громадської активності, які знищують консолідацію сил, вносять розкол та сум'яття? Де високість духу, спадковість традиціям, що утримує у собі могутній потенціал досвіду, енергетику мудрості, честі, гідності, гуманізму, самовідданості і самопожертви в ім'я блага спільноти, родини, нащадків власного роду?... Ці та інші запитання із покоління в покоління повстають перед суспільством з особливим загостренням в момент істини, на вістрі суспільних зламів. Але чіткої відповіді досі на зазначену проблему так ніхто і не знайшов. Рефлексій же надто багато. Пояснення відсутні. Відповідь на поставлені запитання покликана допомогти знайти наука про людину просонографія, найвищий рівень біографічних досліджень, який прослідковує народження мотивації її дій, їх розвитку, внутрішній світ, фактори, які вплинули на зміни в ньому, його впливу на шляхи реалізації власної амбітності в тій чи іншій галузі діяльності.

Вона досліджує велетенський, багатогранний надзвичайно цікавий та малодосліджений культурний прошарок життя соціуму. І хоча ця наука з кожним роком набирає обертів, вона все ж таки досі в нашій країні розвинена недостатньо. Не зупиняючись на аналізі її поступу,

відзначимо, що широкомасштабних біографічних просопографічних досліджень в Україні одиниці. Основну увагу історики, біографісти, письменники, як правило, зосереджують на зовнішньому боці висвітлення життєвого шляху, професійної діяльності, здобутках того чи іншого фігуранта, історичної особи, залишаючи поза зоною огляду соціально-економічне тло, умови існування, дозвілля, побут, особливості духовного середовища навколо, рівень виробничих та творчих міжособистісних відносин, духовності, манери, добробут, аксіологічні питання, мотиваційні поклики, характеристику, існуючих стратифікаційних рівнів суспільства, прояви індивідуальності, характеру особистості в різних життєвих ситуаціях, емоційну реакцію на ті чи інші події, лінію вибудови поведінки, її моральні засади тощо. Тобто всебічне висвітлення особистості без ідеалізації, однобічності або ж фальсифікування. Неабиякий інтерес представляє еволюція в її поведінці, яка відбулася під впливом тих чи інших обставин.

Для визначення рівня адекватності дій постаті в суспільстві в конкретний історичний момент необхідно здійснити аналіз, мати чітке уявлення про контекст середовища, в якому вони відбувалися.

Автор не перший, хто здійснює спроби співставлення вищезгаданих факторів, які визначили спільність рис Симона Петлюри, інших видатних осіб з жертвовної когорти національних героїв Визвольних змагань 1917-1920 рр. Перші кроки на цьому шляху проторували автори збірника "Дві постаті — одна ідея", видрукуваного коштом ОУН у Парижі 1948 р.¹² У ньому з глибокою шанобливістю розглянуто ідеологічні доктрини, що визначили життєву позицію та діяльність як Симона Петлюри, так і Євгена Коновальця, їх місце в організації національно-визвольних змагань українського народу. Серед сучасних дослідників, які методом співставлення характеризують певні світоглядні засади національних діячів, в цьому плані помітною стала й публікація Артура Губара, в якій розглянута відмінність поглядів на державно-церковне будівництво в УНР Симона Петлюри та Володимира Винниченка.¹³

На необхідність здійснення порівняльних досліджень одного зі складу Директорії УНР, а з 19.02.1919 р. її голови Симона Петлюри та високого рангу урядника уряду Директорії УНР — міністра освіти і мистецтва (06.01. — 25.04.1919 р.), міністра ісповідань (15.09.1919 — 30.09.1922 рр.), головноуповноваженого міністра УНР (15.11.1919 — 31.10.1920 рр.) (посади, введеної на час відсутності керівника держави та прем'єр-міністра в тимчасовій столиці УНР м. Кам'янець-Подільському), в.о. голови Ради народних міністрів (12.08. — 25.09.1920 р.), одного із засновників Державного Центру УНР в екзилі, в його перший тарнівський період (1921-1922 рр.), Івана Огієнка ми вперше звернули увагу учасників другої Всеукраїнської науково-теоретичної огієнкознавчої конференції, яка відбулася 18-19 лютого 1997 року в актовому залі заснованого Іваном Огієнком 22 жовтня 1918 р. Кам'янець-Подільському державному українському уні-

верситеті — головному вищому навчальному закладі регіону.¹⁴

Мета даної публікації — привернути увагу дослідників на необхідність та корисність застосування у наукових дослідженнях порівняльного методу, як такого, що відкриває нові грані у відтворенні портрету однієї, кількох персон або ж цілого покоління, зокрема того, яке на початку ХХ ст. встало з колін, у відкритому двобої, з єдиним бажанням здійснити багатоголово мрію свого народу — жити в сім'ї вольній, новій, поклавши на жертвний алтар найдорожче — своє життя. Їх долі схожі, але вони всі різні, кожен з них неповторна, непересічна особистість — дивовижна, цікава, гідна всебічного й глибокого вивчення. Ми звернемо увагу читача лише на окремі спільні риси героїв нашого нарису.

Обоє — одного покоління. Симон Петлюра (1879 р.н.) — старший свого побратима Івана Огієнка (1882 р.н.) лише на три роки. Зростання, навчання, формування національної свідомості, світогляду, громадянської позиції відбувалося в одному політичному та соціально-економічному полі, яке зрошувала російська імперія, в т.ч. і на теренах України.

Родовід Петлюри¹⁵ та Огієнка¹⁶ сягає козацької днини. Парадоксальним за схожістю, проте у зворотньому порядку, можна назвати перебіг подій, пов'язаний із шляхом служіння Богові, висвяти в духовний сан представників кожної із родин. Прабабця Симона Васильовича — засновниця трьох монастирів, брат діда на власні кошти збудував у Києві Іонівську церкву та заснував Іонівський скит. Ще один брат діда — Сильвестр посів кафедру архієпископа Одеського, тому природним було, що освіту Симон Петлюра розпочав у Полтавській духовній семінарії, у місті, де народився. Родина, закономірно, майбутню кар'єру Симона пов'язувала саме з набуттям ним духовного сану. Проте саме в стінах духовного навчального закладу він і здійснив, в той час ще неусвідомлено, перші кроки до політичного визначення вибору наступної діяльності, що й унеможливило закінчення ним навчального закладу.¹⁷ Напроти, Іван Огієнко початкову освіту отримав у чотирирічній Брусилівській міністерській (державній. — В.Л.) школі, продовжив у Київській військово-фельдшерській школі, згодом в університеті св. Володимира. Глибокі знання духовної літератури, старогребейської та інших мов уможливили переклади її рідною мовою. Організаторський хист, приналежність до Української партії соціалістів-федералістів привели І.Огієнка до посади міністра ісповідань в уряді Директорії УНР та ДЦ УНР в екзилі (1919-1922 рр.), а в подальшому у 1940-1972 рр., прийнявши духовне ім'я Іларіона, пройти шлях від ченця до митрополита Холмського і Підляського, завершити його у сані первоієрарха Української православної церкви Канади.¹⁸ Загальними були — послідовність, наполеглива діяльність, спрямована на досягнення українською православною церквою статусу Автокефа-

льної з власним патріархатом, розгалуженою повноцінною системою організаційних структур. У виборі Симоном Васильовичем та Іваном Івановичем ціннісних орієнтирів і моральних пріоритетів життя превалуючу роль відіграла християнська, насамперед православна релігія, справжню суть якої вбачали в тому, що ідея Бога безпосередньо пов'язана з ідеєю реальності й абсолютної цінності людської особистості, яка у вірі вперше знаходить саму себе, при-тулок і опіку для того, що формує її сутність.

Для обох основоположною у формуванні світогляду стала схема української історії М.Грушевського, як і право народу на широке використання у всіх сферах життя рідної мови. Шанували Михайла Сергійовича як ученого, педагога, проте його діяльність політичного діяча не поділяли, вбачали в ній серйозні хиби та непрофесіоналізм. Обох захоплював літературною творчістю Володимир Винниченко та розчаровував політичними діями.¹⁹ Перелік одностайної оцінки ними діячів Української революції можна було б продовжити.

У сім'ї вбачали – оберіг. У ній вони знаходили затишок і місце найбільшої гармонії, що приносила душевний відпочинок. Так склалося, що дружини обох були невиліковно хворими. Симона Петлюри – Ольга Опанасівна, після недуги на тиф, назавжди оглухла.²⁰ Івана Огієнка – Домініка Данилівна, під тягарем еміграційних негараздів була вражена онкологічним захворюванням.²¹

Батьківські серця на суворому тернистому життєвому шляху любов'ю і ніжністю зігрівали доньки, наречені одним лагідним ім'ям Леся (Лариса). Симон Васильович присвячував доньці кожен вільну хвилину, яка так рідко у нього випадала. Затамувавши подих, слухав він її ранні поезії, розглядав перші мистецькі вправи, радів разом з нею успіхами у малюванні. В еміграції це була чи не найбільша відрада для державника. С.Петлюра поринав з донькою у казковий світ, який відкривала перед Лесею книга, де все було чудове і цікаве. Заохочував зусилля глибше і скоро пізнати світ, його явища і закони. З радості нових відкриттів Лесина душа співала, народжуючи рядки поезії, частину з яких втілювала у дитячих малюнках. Але так ніколи і не дізнається батько, що, проживши лише 30 літ, 1941 р. вона, як птах, що набрав висоти, впаде на землю підкошена туберкульозом, не відчує ні любові коханого, ні щастя материнства, ні радощів, сотень крихітних, миттєвих, значних, властивих кожному віковому періоду життя людини, ні чуття захоплення власними досягненнями, визнання, гордості за самореалізацію в обраній професії, врешті, щастя відчувати себе корисною, дарувати його людям.

Іван Іванович – любив найменшу з трьох дітей (мав двох старших синів) і єдину доньку до нестями. Для залучення її до світу грамоти, навіть створив персональний навчальний посібник, який так і назвав “Граматика малої Лесі”.²² Він дарував Лесі неповторне відчуття задоволення від спілкування з книжкою, через яку знайомив з глибиною людської мудрості, багатогранністю і нескінченні-

тю складових життя — природи і суспільства. Бог дарував їй довгий вік. Але чи можна його назвати щасливим?

Любов до поезії, світу материнських пісень, почутих у дитинстві, легенд і переказів супроводжувала їх протягом всього життя. Симон Васильович, маючи баритональний тенор при слухній нагоді та в доброму настрої, затягував пісню, почуту ще на Полтавщині, таку до болю близьку і рідну, щемливу, що розчулювала глибинні струни душі і його, й присутніх. Обожнюючи музику, використовував кожну нагоду, щоб її послухати. Музика, пісня, література, журналістика, історія вабили Симона Васильовича з дитинства. В них він знаходив втіху й розраду. В спілкуванні був надзвичайно толерантний, врівноважений, прагнув уникати конфліктів, вирізнявся незмінною від обставин тактовністю, спокійною вдачею.

Пісня, література, історія, журналістика, дослідницька невгамовність — супутники Івана Огієнка. Приваблював комунікабельністю, вмінням бути дотепним, інколи “гострим на язик”, проте обхідливим, ввічливим, цікавим співрозмовником. Коли розпочинав свою розповідь — заворожував слухачів, поглинав всю їхню увагу. Володів неабияким даром переконання. Широко цим користувався для досягнення мети. Відомо, як С.Петлюра, маючи по роботі претензії до свого головноуповноваженого міністра в Кам’янці, напередодні зустрічі з ним, яка відбулася в травні 1920 р., рішуче був налаштований усунути професора І.Огієнка з посади. Після аудієнції — Головний отаман залишив приязнь та повагу до соратника, довіряв йому й надалі складні, відповідальні завдання.

Силою переконання володіли обоє. Секрети її — тема дослідження майбутніх біографів, істориків, психологів.

Ще одна загальна риса, характерна для обох — не цураючись зручностей, полюбляючи все гарне і естетичне у роботі, побуті, відпочинку, аскетизм. Життя будували та діяли у повній відповідності до вислову “*ad cogitandum et agendum homo natus est*”^{*}.

Прищепленою з дитинства любов’ю до всього українського завдячують спільністю духовного світу Симон Васильович та Іван Іванович. Вклоняючись у шанобі культурним надбанням власного народу, вирізняючи його з-поміж інших, ці почуття не стояли на заваді стійкій національній неупередженості кожного, шані й глибокій зацікавленості самобутньою культурною народів світу. Їм не був власним етноцентризмом. Розглядаючи українську культуру під поглядом її власних значень та цінностей, вони відстоювали її феномен, акцентували на самодостатності й цивілізованості, виходячи із суто прагматичного порядку денного, прагнули вивести сприйняття як власним народом, так і іншими, української культури (мистецтва, літератури, музики, живопису, архітектури, шлюбних та інших звичаїв, моделі трудової активності, структуру дозвілля тощо) як меншопартійної, другорядної, “холопської”, подібний підхід до якої форму-

* Людина народжена для мислення і діяльності.

вався під пресом зросійщення протягом кількох століть. Мета діяльності літературознавця С.Петлюри та культуролога І.Огієнка чітко простежується у збереженні її національних рис, включення в процес соціалізації громадянина України, згодом співвітчизника за кордоном. У використанні її гуманістичного, пізнавального, інформаційного, комунікативного, ціннісно-орієнтаційного, нормативно-регулюючого потенціалу, у визначенні впливу на розвиток культур інших народів. Особливу увагу у своїй творчій, громадській та політичній праці визначні громадяни надавали впровадженню в суспільне користування рідної мови. В її основу поклали принцип абсолютної самоцінності кожної мови, як і кожної культури, людини, народу, в тому числі й українського. Проте дії їх відповідали реально існуючій мовній ситуації в Україні, специфічністю якої було (і нині подекуди залишається) те, що на теренах України, українська мова — мова так званої титульної, корінної і найчисельнішої нації — не була і не є повноприсутньою в суспільному житті. Її було витіснено на периферію в церкві, літературі, періодиці, науковому і культурному житті, зрештою і міському побуті — “працездатність” української мови паралізувалася, гальмувався її внутрішній розвиток, звужувався простір спілкування нації. Відповідно превалуючою в багатьох сферах життя була російська мова, російська культура, часто не в її натуральності, а у специфічній редукованості, запозиченні. Об’єктивно у прошарку національносвідомої інтелігенції, еліти народу, виникало об’єктивне запитання: чи це справедливо; чи це нормально; як це пояснюється; як може розвиватися ця ситуація і до чого призведе; яка роль мови у розвитку народу, нації, у збереженні його автентичності? На ці питання, відповідно до сфери діяльності, відповідав як політик першої величини С.Петлюра, так і його колега, вчений другого кола українського політикуму І.Огієнко. Природно, що робота випускника історико-філологічного факультету Імператорського університету св. Володимира у Києві, автора “Науки про рідномовні обов’язки” у зазначеній царині висвітлена науковцями значно ширше, ніж літературного критика, публіциста Головного отамана УНР. Думається, настав час розкрити і цю грань творчості Симона Васильовича в періоди — дореволюційний, УНР-івський, еміграційний. Цікавим штрихом цієї розвідки, безперечно, стане парадигма та практичні вказівки С.Петлюри представникам української діаспори щодо вивчення мови народу, серед якого жили співвітчизники, європейських мов, видання книжок рідною мовою і перекладної наукової літератури з проблем мистецтва, освіти, метою яких є піднесення рівня культури та повноцінної участі в міжнародному житті.

Єднало провідників нації й захоплення архівною спадщиною українського народу. С.Петлюра отримав перші навички археографічної обробки документів ще змолоду під час праці асистентом-дослідником в експедиції члена-кореспондента Імператорської Академії

Наук Росії Ф.Щербини, яка проводила свою діяльність у столиці Кубані в м.Катеринодарі. За розпорядженням наказного отамана краю генерала Я.Малами, що виявив у Кубанському Військовому штабі 200 тис. архівних справ з документами Запорозької Січі, Чорноморського флоту та Кубанських військ, її колектив упорядкував документи, здійснив археографічну обробку, готував до публікації. Відчутна частка праці С.Петлюри й у підготовці унікального, за документальною вартісністю тритомного (більш як 1000 сторінок кожен) видання “Історія козацького війська”.²³

Під час бурхливих подій протиборства військ УНР та Червоної армії доклав багато зусиль для збереження документального надбання народу, зібраного до Кам'янця з усієї України, який виконував роль останньої столиці УНР доби Української революції 1917-1920 рр. Ціною надзвичайних зусиль прагнув зберегти нащадкам письмові свідчення минулих епох, які за жорстоких обставин пекельної борні опинилися в скринях, лантухах або просто перев'язаними у стовпчики, як правило, в умовах далеких, навіть відносних для їх зберігання. Яких значних моральних зусиль та матеріальних збитків коштувало подібне ставлення до пам'яток минулого кожному з них. Ще однією ілюстрацією вищезазначеного може слугувати наступний факт самопожертви, принесеної Головним отаманом УНР заради рятування частки українських архівних фондів під час перебування в еміграції, зафіксований в одному з його листів до відомого вченого-педагога, колишнього урядника УНР, — Степана Сірополька, надісланого з Парижа: *“Лежать наші архіви десь на складі, — писав Симон Васильович, сповнений гіркоти та болю. — Хазяїн учинив скандал, бо довго не платили. Щоб уникнути процесу судового, довелося з наших (власних В.Л.) грошей заплатити 300 фр[анків]. Все це призвело до того, що ми перестали обідати і живемо кавою...”*²⁴

Івану Огієнку, який ще з студентських років активно працював в університетському “Семінарі російської фіології”, шітетне ставлення до історичних документальних пам'яток, які зберігаються в архівах, відділах рукописів бібліотек, прищепив професор філології Імператорського університету св. Володимира, видатний вчений, талановитий педагог — професор Володимир Перетц. Заняття в гуртку розпочиналися з пізнання вихованцями методологічних засад наукових досліджень, опрацювання архівних документів та рукописних пам'яток, текстологічного і палеографічного аналізу рукописів та першодруків. Під керівництвом наставника у канікулярний час, щоб вивчати й описувати архіви, музейні фонди, розташовані на теренах України та поза її межами, семінаристи систематично виїжджали в археографічні експедиції. Через все життя проніс Іван Огієнко усвідомлення, що архіви — то скарбниця соціальної пам'яті, документальне віддзеркалення багатовікового буття його народу. Саме тому, перебуваючи на високих урядових посадах, він долучився до

розробки планів будівництва у незалежній українській державі Національного архіву, прагнув реалізувати цю ідею створенням на базі Турецької фортеці в Кам'янець-Подільському “Архівної комори” (архівного сховища на кшталт Державного архіву. — В.Л).²⁵ За будь-яких відомостей, про наявність архівних фондів установ, організацій, підприємств, закладів, військових частин, приватних фірм тощо докладав зусилля для їх концентрації та централізованого збереження. Завдяки взаєморозумінню значущості проблеми обоє опікувалися тим, щоб у період евакуації з України військ, державних органів УНР, установ та організацій вивезти за кордон і зберегти від нищення архівні фонди, документи, які увібрали в себе героїчні сторінки боротьби кращих синів і дочок народу України за незалежність України, розбудову держави, драматичні сторінки Визвольних змагань.

Студіювання вітчизняної історії з найдавніших часів за стародавніми, оригінальними документами не могли не вплинути на формування світогляду вироблення власного погляду на неї у майбутніх провідників України. Це були університети не лише дослідницькі, але й громадянської зрілості, високого патріотизму.

Кожному огієнкознавцеві загальновідоме бібліофільство Івана Огієнка. Тема: «Книга у житті Симона Петлюри» — серед малодосліджених. Пристрасть до літератури — загальна риса наших героїв. З юних років піклувалися про збагачення домашніх бібліотечних колекцій. Вони супроводжували їх всюди, куди б не вирушали на постійне місце проживання. Куди б не закинула доля, прагнули створити умови доступу до книги найширшого кола читачів. На рахунок Івана Огієнка фундація бібліотек Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918), міністерства ісповідань УНР (1919), церковних парафіяльних бібліотек УПЦ як на теренах України, так і поза її межами (1919-1922), “Українського студентського дому” у Варшаві (1929), Холмсько-Підляської єпархії УПЦ (1942), однієї з найчисельнішої в українській діаспорі, в останній вінніпезький період життя (1947-1974).²⁶

Опіка над примноженням фондів книгозбірень УНР різних рівнів, проблема поширення та розповсюдження української книги — важливий напрям діяльності й Голови Директорії УНР. Найвагомішим історичним актом її в царині бібліотечного будівництва — ініціатива створення в еміграції національної бібліотеки, зародком якої згодом стала Бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі.²⁷

Обоє пройшли школу партійного гарту. С.Петлюра, з молодих літ долучившись, через членство у РУП, до революційної діяльності, став згодом одним з провідних діячів Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Зовсім незначний партійний стаж (1917-1922) здобув Іван Огієнко, перебуваючи, як засвідчують документи та учасники революційних подій, у лавах Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ). Однак саме належність до партії забезпечила йому її представництво в урядах Директорії УНР та

ДЦ УНР в екзилі. Авторитет партій, до яких належали, їх підтримка дозволили піднятися їм на найвищі щаблі державної виконавчої влади, реалізувати управлінський талант макромасштабу, відбутися як політичним, державним та громадським діячам. Але ні С.Петлюра, ні І.Огієнко не належали до фанатиків партії, в лавах яких перебували. Вони увійшли в історію державотворцями, діяльність котрих привертає увагу дослідників у двох площинах: ідеологічній та прикладній. С.Петлюра як політик, що довів повну утопічність поглядів своїх опонентів щодо можливого реального рівноправного існування української нації у складі федерації. Як політик, що пережив еволюцію від соціально-демократичного діяча революційного плану до діяча національно-державного. Як діяч, що відіграв вирішальну роль у виборі курсу розбудови Збройних Сил України, політичного курсу Директорії УНР, стратегії діяльності Державного Центру УНР в екзилі як політичного центру, покликаного забезпечити безперервність державотворення українців. Як прихильник парламентських форм державного управління. Як політик, що здійснив теоретичне обґрунтування визвольної боротьби, першим проаналізував соціальні та національні причини збройної поразки української революції.²⁸

Іван Огієнко, як автор власної концепції державотворення, складовими елементами якої, зокрема були: ідея про взаємозв'язок між соціальними та національними чинниками в державотворчому процесі, необхідність ідеологічної та політичної підготовки народних мас до вирішення складних державотворчих проблем; відмова від схеми політичної орієнтації на інші держави. Як державний діяч, що стояв біля витоків формування національної освіти, який не тільки теоретично обґрунтовував, а й впроваджував в практику такі принципи єдиної шкільної і вищої освіти, як демократизм, спадковість, послідовність різних форм навчальних програм і типів шкіл, доступність освіти для дітей всіх верств населення, впроваджував у практику навчально-виховного процесу національні принципи. Як політик, що, відстоюючи позиції централізму, відкидав при формуванні урядових структур використання принципу однопартійності, як прихильник об'єднання навколо державотворчих ідей представників різних політичних течій і партій. Як теоретик і практик здійснення на національних засадах церковного будівництва.³⁰

Як державних діячів їх турбували проблеми організації в суспільстві соціального пізнання, виховання, оптимізації функцій і розвитку системи освіти, освітньої політики, стан і динаміка соціально-культурних процесів у сфері освіти, процес створення законодавчої бази, розробка принципів, механізмів, технологій навчання, проблеми життєвого самовизначення, самореалізації і самоутвердження школярів, студентської молоді, проблеми вибору нею моральних орієнтирів у житті, визначення свого місця, власного призначення в ньому, шляхи пошуку розробки новітніх методик, які б сприяли

розкриттю пізнавальних можливостей особистості, поглиблювали ефективність виховання і навчання в реальних умовах життя людей, розробка досконалих способів розкриття закладених у школярів здібностей, взаємодія системи освіти з іншими сферами суспільного життя в незалежній державі. Перехід на загальноєвропейську систему організації навчання підростаючого покоління і молоді, всі інші проблеми пов'язані з цим, насамперед підготовки вчительських кадрів, забезпечення умов викладання державною мовою, підручниками тощо. Саме тому чинне місце на всіх етапах діяльності приділяли вони і розвитку освіти. До того ж в пам'яті кожного назавжди вкарбувалися спогади про перші кроки свого трудового шляху, який розпочинався з виконання репетиторських функцій та вчителювання. Доба революції дозволила С.Петлюрі як члену Директорії УНР, І.Огієнку як міністру освіти і мистецтва та ректору КПДУУ стати в ряд творців національної школи, в еміграції виступити ініціаторами і засновниками ряду українських навчальних закладів для дітей, юнаків, інтернованих вояків, священнослужителів, тощо.

Тема державотворення — одна з найцікавіших і найдраматичніших у дослідженнях. Особливу увагу викликає завершальний період Визвольних змагань, який ознаменувався поразкою і вимушеною еміграцією з України сотень тисяч патріотично налаштованих громадян. Обоє, ковтаючи сльози, вгамовуючи нестерпний душевний біль, залишали Україну в останнім ешелоні захисників свободи. Вони мужньо вистояли до кінця, використали весь арсенал засобів захисту української державності. Відступали, але не склали зброю, не скорилися, не втратили гідність, не зганьбили слави предків. Симон Петлюра долав кордон, не передбачаючи, що стане першим президентом розчленованої нації. Іван Огієнко — членом першого українського уряду за межами материзни. На вигнанні долею судилося разом формувати структуру, основні засади становлення й діяльності Державного Центру УНР в екзилі. Важливо, що при цьому в політиці вони дотримувалися необхідності забезпечення, навіть в умовах еміграції, принципу народовладдя, відстоювали засади демократії й гласності.

Завершували боротьбу за незалежність на теренах України без таких визначних орачів Української революції, що проклали першу борозну на полі державотворення, як М.Грушевський, В.Винниченко, Д.Дорошенко, М.Шаповал, Ф.Швець, багатьох інших, що залишили народ в розпалі борні один на один протистояти червоному більшовицькому терору, який крок за кроком поглинав територію України, тим самим духовно обезкровлюючи, підриваючи його віру в непереможність ідеї, створюючи додаткові сприятливі умови нищення сильних духом фізично.

Однією з найсумніших сторінок Української революції назвав голова Ради народних міністрів Директорії УНР Ісаак Мазепа виїзд лідерів національно-визвольного руху за межі України: *“Утеча*

*політичних провідників за кордон... одна з найсумніших сторінок української революційної боротьби. Коли вожді революційного руху тратять голову і в критичний момент кидають поле бою, цим вони не тільки самі собі виносять політичний присуд, але й катастрофічно впливають на стан бойових сил цілого фронту”.*³¹

С.Петлюра та І.Огієнко серед достойників народу, які не запламували себе подібним тавром, не залишили народ в сувору годину боротьби, виявили себе його справжніми лицарями, що мужньо боролися за волю і незалежність рідної землі, ні на хвилину не випускаючи з рук зброї. До останнього подиху вони боролися за свою Україну, за власну державу.

Окрема сторінка українського літопису, яка не має і донині повного висвітлення, — створення широкої панорами діяльності сильних духом С.Петлюри та І.Огієнка, сотень їх соратників, з організації й налагодження життєвих умов інтернаціональних воєнків, цивільного населення. Нині існує чимало розвідок, в яких висвітлені окремі аспекти перебування на території Польщі українських воїнів, проте архіви свідчать — проблема вимагає фундаментальних досліджень і узагальнень. Вона чекає на допитливих, неупереджених ентузіастів.

Малодослідженою лишається і складна, суперечлива, проте об’єктивно визначна виконанням історичної місії збереження й продовження безперервності української державності, тема діяльності Державного Центру УНР в екзилі, зокрема з проведення ним широкої презентації України серед світового співтовариства, ролі С.Петлюри та І.Огієнка в налагодженні цієї архіважливої і конче необхідної справи. З цією метою робота громадських, наукових, мистецьких, просвітницьких організацій, видавництва підпорядковувалася двом завданням: збереженню автентичності українців як закордоном, так і в соціалістичному таборі, боротьбі з діючим на теренах України радянським режимом, у цьому контексті демонстрації, знайомства з багатовіковими демократичними традиціями українського народу світової громадськості. В ній, зазначає Василь Іванис, С.Петлюра *“проявляє велику ініціативу й підганяє своє оточення не пропускати нагоди, де б можна було говорити, про Україну”*.³² Стимулював створення українських культурних та наукових установ, громадських організацій, не залишав поза увагою долю молодого покоління співвітчизників, наполягав на необхідності створення за кордоном системи національних навчальних закладів.

До справи популяризації України в світі з перших днів перебування в еміграції долучився й Іван Огієнко, увійшовши, зокрема, до ініціативної групи науковців, яка згуртувалася у Варшаві. Разом з колегами з метою ознайомлення народів країн, де проживали українці, з історією свого народу, культурою, передбачили випуск циклу невеликих за обсягом (по 4 друкованих аркушів кожний) науково-популярних збірників статей учених, діячів культури та мистецтва, освіти англійською, німецькою й українською мовами під загальною назвою *“Визволення України”*.³³

У них друкувалася поезія Тараса Шевченка, сторінки з життєписів Богдана Хмельницького, Євгена Гребінки, огляд історії України Дмитра Дорошенка, мово та літературознавчі розвідки, поезія, публіцистика Івана Огієнка, Богдана Лепкого, Володимира Кубійовича. Вся подальша діяльність була нерозривно пов'язана із завданнями, поставленими перед українськими діячами головою ДЦ УНР в екзилі Симоном Петлюрою.

На окреме дослідження заслуговує й ораторське мистецтво, його особливості, методика, структура побудови промов у С.Петлюри і І.Огієнка. Вони різні за манерою, стилем, формою подачі, індивідуальні. Єдине — абсолютне володіння аудиторією та досягнення мети. С.Петлюра публічні проголошення розпочинав у спокійному ритмі, тихим голосом, здебільшого незначними фразами. Певно, — зазначав у біографічному нарисі про Симона Петлюру В.Іванис, — це була виправка: не говорити одразу основні думки й не витратити голосових засобів, поки слухачі не приготуються уважно слухати. У тихій передмові його голос набирав щодалі більшої сили, а ясні, чітко побудовані фрази допомагали опанувати аудиторією. Відсутність напускного, театрального, штучного, підкупали слухача.³⁴

Напроти, Іван Огієнко з перших слів неначе смерч вривався в аудиторію, пронизував мозок і душі слухачів високим, різким, напористим, дзвінким голосом, сповненим невидимою силою магнетизму, яка швидко заворожувала, поглинала увагу учасників зібрання.

У першому і другому випадку було наявне не лише високе мистецтво, а й харизма лідера, щедро подарована їм долею, як могутній інструмент володіння масами.

Справжнім покликанням на все життя обох персонажів нашої розвідки стала публіцистика, редакторська й видавнича діяльність. Достатньо перелічити основні видання, в яких кожен з них дописував, співпрацював, виступав редактором, співредактором, видавцем:

Симон Петлюра — “Добра новина” (Львів, 1903), “Областное обозрение и Вестник Казачьих Войск” (С.-Петербург, 1903), “Праця” (Львів, 1904-1905), “Селянин” (Чернівці, 1903, Львів, 1904), “Київська старина” (Київ, 1904), “Воля” (Львів, 1905), “Записки Наукового Товариства імені Тараса Шевченка” (Львів, 1905), “Вільна Україна” (С.-Петербург, 1906), “Літературний Науковий Вісник” (Львів, 1902-1907), “Слово” (Київ, 1907-1909), “Україна” (Київ, 1907), “Образование” (С.-Петербург, 1908), “Голос минувшого” (С.-Петербург, 1913), “Украинская жизнь” (Москва, 1912-1917), “Книгарь” (Київ, 1917-1919), “Трибуна України” (Варшава, 1923), “Табор” (Каліш-Варшава, 1923), “Тризуб” (Париж, 1925-1926).³⁵

Іван Огієнко — “Сельський вестник” (С.-Петербург, 1897), “Моя бібліотека” (Київ, 1898-1900), “Громадська думка” (Київ, 1906), “Рада” (Київ, 1907-1914), “Записки Наукового Товариства в Києві” (Київ, 1907-1910), “Літературний Науковий Вісник” (Львів, 1909-

1933), “Світло” (Київ, 1910-1994), “Библиотека дешевых словарей по русскому языку И.И.Огиенка” (Київ, 1911-1912), “Университетские известия”, (Київ, 1912), “Чтения в историческом обществе Нестора-летописца” (Київ, 1913), “Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии” (Катеринослав, 1913-1914), “Радомыслянин” (Радомысль, 1913-1916), “Киевские Епархиальные ведомости” (Київ, 1914-1917), “Вільна українська школа” (Київ, 1917-1918), “Вісник Українського Народного Університету” (Київ, 1918), “Освіта” (Кам’янець-Подільський, 1918-1920), “Записки Кам’янець-Подільського державного українського університету” (Кам’янець-Подільський, 1919-1920), “Вісник Міністерства ісповідань УНР” (Кам’янець-Подільський, Тарнів, 1919-1921), “Українська Автокефальна Церква” (Тарнів, 1921-1922), “Елпіс (Варшава, 1926-1932), “Визволення України” (Варшава, 1932), “Рідна мова” (Варшава, 1933-1939), “Наша культура” (Варшава, 1935-1937), “Звідомлення з Холмсько-Підляської Єпархії” (Холм, 1942-1944), “Слово Істини” (Вінніпег, 1947-1951), “Наша культура” (Вінніпег, 1951-1953), “Віра і Культура” (Вінніпег, 1953-1967), “Християнська бібліотека” (Вінніпег, 1961-1966) та ін.³⁶

Їхні дослідження, розвідки, статті в цілому тематично не співпадали. У публіцистичних дописах проблематика подекуди перекликалася, адже зачіпала злободенні проблеми соціально-економічного стану розвитку на теренах України, питань громадських рухів, державотворення, освітніх, церковних, науки, культури, багатогранного життя українців поза межами батьківщини тощо. Однак при оцінці письменницької вдачі обох авторів можна використати слова, якими віце-президент ДЦ УНР в екзилі, професор М. Степаненко охарактеризував перо Головного отамана, якому були притаманні “ясність викладу, сформованість стилю, образність мови, оригінальність підходу до проблеми, сумлінність критичного аналізу, велика ерудиція, а понад усе — чітко скристовалізована суверенно-державна філософія”.³⁷

Значний інтерес у дослідженнях життя та діяльності подвижників революційних змагань представляє здійснення опису населених пунктів, сіл, містечок, міст, вулиць та провулків, помешкань, в яких в той чи інший час жили, характеристика місцевих звичаїв, побуту, специфіка громадського та сімейного устрою, культурного розвою, особистісного сприйняття місцевості тощо, насамперед Санкт-Петербургу, Києва, Львова, Кам’янця-Подільського, Мотовилівки, Фастова, Варшави та ін. Адреси помешкань, соціально-економічні, політичні процеси, які диктували поведінку та лінію діяльності.

Сповнені усвідомлення, що для забезпечення повноцінності життя нагальною необхідністю людини є самовдосконалення, яке слугує поштовхом для вдосконалення навколишнього світу, що духовний світ є апіорним, С.Петлюра та І.Огієнок багато працювали над збагаченням як власного духовного життя, так і високості духу

співвітчизників. Як високоосвічені особистості, вони були глибоко переконані у тому, що людина, яка не прагне внутрішнього самовдосконалення, якщо гедоністично зорієнтована, вона духовно деградує, адже все у світі живе, постійно змінюється. І якщо людина не прагне досконалості, не рухається до кращого, то, відповідно до законів природи, інтелектуально зубожіє, відкидається назад. Працювали над собою, розуміли — творчячи себе або спотворюючи, людина так само перетворює світ або псує його. Суспільство в цілому, насамперед політиків та вчених різних галузей, цікавить міра потенціалу творчої здатності та механізми психічної самореалізації і вдосконалення, зумовлені особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфер, що сприяють успішному формуванню та реалізації потреби персони, підданій аналізу, у цілеспрямованому пізнанні та ствердженні у її життєдіяльності загальнолюдських, національних етичних та естетичних цінностей. Унікальна річ, але С.Петлюра та І.Огієнко, усвідомлюючи, що їх високий духовний стан може бути підтриманий лише систематичними тренуваннями розуму, почуттів, шляхів внутрішнього діалогу, який допомагає формувати в собі терпіння прагнути побороти в собі своє Его і сприймати навколишнє середовище з точки зору цінності життя, власної користі у служінні своєму народові. Характерна риса Симона Петлюри та Івана Огієнка — прагнення постійно працювати над собою. Життя та багата творча й практична спадщина наших героїв є підґрунтям для клопіткого вивчення філософських засад, на яких базувався їх духовний світ. Розкриття зазначеної теореми, її персоніфікація, особистісна інтерпретація, корегування, вдосконалення, впровадження в практику тогочасного життя, значення для сьогодення — завдання сучасних дослідників — петлюрознавців та огієнкознавців.

Нині в зарубіжних архівах та архівах України, в книгозбірнях, приватних зібраннях зберігається величезна документальна та творча спадщина і Симона Васильовича Петлюри, й Івана Івановича Огієнка. На часі потреба активізувати дослідження їхньої державницької та багатоаспектної творчої спадщини, видати всі твори, епістолярій, світлини, інші документи, створивши широке об'єктивне наукове тло, визначити непроминальне місце кожного в історії нашої держави, світової культури. Відзначити життєвий подвиг гордості нашого народу створенням музеїв, присвоєнням вулицям, майданам, навчальним закладам, науковим установам їх імен, встановленням на них пам'ятників, яких досі немає в Україні, щоб вони слугували школою виховання нащадків, безсмертю їхньому заповіту: майбутнє України у тяжкій повсякденній праці, у вірі, єдності, свободі.

Примітки:

1. *Плав'юк Микола*. Символ національної революції // Пам'ять століть. — 1999. — № 3. — С.3, 5.
2. *Сергійчук Володимир*. Невідомі документи великого державника України // Пам'ять століть. — 1999. — № 3. — С.6, 7, 8.
3. *Литвин Сергій*. Поборницький чин Симона Петлюри // Пам'ять століть. — 1999. — № 3 — С.63.
4. *Срібняк І*. Симон Петлюра на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919-1920 років // Симон Петлюра та українська національна революція: Збірник праць Другого конкурсу петлюрознавців України / Упоряд. та передмова В.Михальчука. — К.: Рада, 1995. — С.162.
5. *Клен Юрій*. Попіл Імперій // Цит. за: Онацький Євген. Чесність з ідеєю // Пам'ять століть. — 1999. — № 3. — С.126.
6. *Маняко Галина*. Симон Петлюра. Симон Петлюра та його родина. До 70-річчя його трагічної загибелі. Документи та матеріали. Упоряд. В.Михальчук. — К.: Рада, 1996. — С.5.
7. *Ісаєвич Ярослав*. Нова книга про подвижницьку працю Івана Огієнка. Передмова до кн.: Ляхощкий В. Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (Митрополита Іларіона). — К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2000. — С.9, 10.
8. *Скопченко Віктор*. Переднє слово (від України) до кн.: Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження — Вінніпег-Київ: Наук.-вид. центр “Наша культура і наука”, 2000. — С.9.
9. *Тимошик Микола*. “Лишусь навіки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) українське відродження). — Вінніпег-Київ: Наук.-вид. центр “Наша культура і наука”, 2000. — С.16.
10. *Тіменик Зиновій*. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів: Вид-во НТШ, 1997. — С.191.
11. *Тюрменко Ірина*. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К.: Віпол, 1998. — С.14.
12. *Дві* постагі — одна ідея. — Париж: Накладом ОУН. — 48 с.
13. *Губар А.В.* Винниченко і С.Петлюра: Два погляди на проблеми автокефалії Української Православної Церкви // Замкова гора. — 1993. — № 8. — С.3.
14. *Ляхощкий В.* Їх поєднала віра // Пам'ять століть. — 1999. — № 3. — С.73-94; *Його ж.* І.Огієнко і С.Петлюра (з невидрукованого) // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої всеукраїнської наук.-теоретичної конференції (18-19 лютого 1997 р.). — Кам'янець-Подільський-Київ, 1997. — С.75.
15. *Іванис Василь*. Симон Петлюра — Президент України. — К.: Наукова думка, 1993. — С.11; *Пустовіт Тарас*. Симон Петлюра (Полтавський період) // Він — з когорти вождів (Кращі конкурсні праці про дореволюційну діяльність Симона Петлюри). — К.: Дніпро, 1994. — С.10, 11.
16. *Тимошик Микола*. “Лишусь навіки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. — Вінніпег-Київ: Наук.-вид. центр “Наша культура і наука”, 2000. — С.37.
17. Див.: *Литвин Сергій*. Симон Петлюра у 1917-1926 роках. Історіографія та джерела. — К.: Акваілон-прес, 2000. — С.39.

18. *Ляхоцький В.* Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. – С.13, 14, 19, 25-26.
19. Див.: *Ткачук Андрій.* Патріарх Мстислав про Симона Петлюру // Память століть. – 1999. – № 3. – С.101.
20. Див.: *Литвин Сергій.* Симон Петлюра у 1917-1926 роках. – С.367.
21. *Ляхоцький В.* Дружина // Я, ти, ми. Газета для жінок. – 1997. – № 1. (73) січень. – С.5.
22. Див.: *Ляхоцька Л.Л.* Виховний потенціал рідної мови у творчій спадщині Івана Огієнка: Дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук. – К., 2000. – С.50, 56, 82, 93, 101, 110.
23. Див.: *Щербина Ф.А.* Симон Петлюра на Кубані // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – Прага, 1930. – С.189-190.
24. Цит. по: *Сірополько С.* Сторінка з приватного життя С.В.Петлюри // Тризуб. – 1931. – Ч. 20-21. – С.25.
25. *Ляхоцький В.П.* Тільки книжка принесе волю українському народові... – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. – С.45-58, 225-248, 326-333; *Його ж.* На чолі Міністерства ісповідань // Память століть. – 1998. – № 2. – С.106-122.
26. Див.: *Ляхоцький В.* Тільки книжка принесе волю українському народові... – С.325-397.
27. Див.: *Литвин Сергій.* Симон Петлюра у 1917-1926 роках. – С.344.
28. Там же. – С. 367.
29. Там же. – С. 202.
30. Див.: *Гурменко Ірина.* Назв. праця. – С.102-104.
31. *Мазена І.* Творена держава (Боротьба 1919 року) // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). – К.: МП “Фенікс”, 1992. – С.21.
32. Див.: *Іванис Василь.* Назв. праця. – С.215.
33. Див.: *Ляхоцький В.* Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2000. – С.126-128.
34. Див.: *Іванис Василь.* Симон Петлюра – Президент України. – С.215.
35. Див.: *Литвин Сергій.* Симон Петлюра у 1917-1926 роках. – С.41.
36. Див.: *Ляхоцький В.* Просвітитель. – С.299-300.
37. Див.: *У 100-річчя народження Симона Петлюри – президента Української Народної Республіки:* Збірник статей і доповідей / Упоряд. М.Степаненко. Вашингтон-Філадельфія.: Вид-во “Україна”, 1979. – С.28.

The article dwells upon the likeness between the world views of two outstanding Ukrainian statesmen – Symon Petlyura and Ivan Ohienko.

Key words: revival of Ukrainian state, Ukrainian elite, comparative method, spiritual world, conception of state making, upbringing school.

Отримано: 20.09.2005 р.